Літаратура ў кантэксце жыцця

Валеры МАКСІМОВІЧ

ПРАБЛЕМА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ ПАЧАТКУ XX ст.

Янка Купала. 1911 г.

Янка Купала разам з магутнай плеядай пісьменнікаў-адраджэнцаў на пачатку XX ст. заклалі трывалы падмурак беларускай класічнай літаратуры. Постаццю прарока беларускага адраджэння асветлены і ўвесь цярністы шлях да дзяржавабудаўніцтва і нацыятворчасці, што і на золку новага тысячагоддзя не страчвае сваёй лёсавызначальнай сутнасці і актуальнасці. Волат беларускага духу стаяў ля вытокаў новага мастацкага і планетарнага мыслення, якое сінтэтычна ахоплівала ўсе сацыяльна-побытавыя і быццёвыя перыпетыі жыцця – з усімі складанымі – падчас драматычнымі, падчас трагічнымі – яго метамарфозамі, поліфанізмам і шматграннасцю праяў. Паэт, кіруючыся высакароднай задачай – спраўдзіць ідэал нацыянальнага дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі, стварыў маштабную карціну нацыянальнага быцця, выявіў невычэрпныя духоўныя магчымасці народа, па-мастацку пераканальна засведчыў яго прагу духа- і светаспазнання, яго вечнае парыванне жыць у вольным грамадстве. Адной з найгалоўнейшых была задача выявіць сутнасны змест эпохі, раскрыць шмат'ёмістую сістэму жыццевымярэнняў, спрыяць крышталізацыі, фармаванню самасвядомасці асобнага індывідуума і народа ў цэлым. Творчасць Я. Купалы – гэта выяўленне магутных свабодалюбівых памкненняў народа, заклік да роўнасці і братэрства, спалучаныя з неадольнай верай у моц і непарушнасць народных святыняў, народнага духу на шляху да лепшай долі, да нацыянальнай і дзяржаўнай незалежнасці.

Тытанічная падзвіжніцка-пабуджальная дзейнасць Я. Купалы на самым пачатку творчага шляху паспрыяла таму, што беларусы сцвердзілі сябе як нацыю, заклалі трывалы падмурак для пабудовы сваёй самастойнай незалежнай дзяржавы, якая і сёння шукае і знаходзіць аптымальныя шляхі для далейшага ўгрунтоўвання сваёй нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

Архіважнай задачай было не проста стварыць літаратуру ў выглядзе корпуса розных тэкстаў, але і надаць ёй адмысловы статус, ператварыць яе ў нацыязначны культурна-падзвіжніцкі і духоўна-адраджэнскі цэнтр, які ўзяў бы на сябе функцыю кансалідуюча-аб'яднальную, генератыўна-стратэгічную, дзе цераспалосіца волевыяўленняў, перакананняў, ідэй з уключэннем маралі, веры, этычных устанаўленняў натуральным і мэтаскіраваным чынам прадуцыравалася б у стройнае нацыязаангажаванае адзінства. Патрабавалася скіраваць энергію і эмоцыі людзей у кірунку сцвярджэння нацыянальнай свядомасці, самой ідэі нацыі як стваральнай сілы з разуменнем, што без маштабнага бачання гістарычнай перспектывы немагчыма духоўная інтэграцыя беларусаў. Вось чаму «ва ўмовах нацыянальнага адраджэння станаўленне беларускага "краснага пісьменства" было справай не толькі ўнутрылітаратурнай, але і агульнаграмадскай, – слушна заўважае Т. Чабан. – Высокая ідэйная і мастацкая годнасць літаратуры была сведчаннем жыццяздольнасці мовы, нацыянальнай культуры, духоўнага жыцця нацыі. З другога боку, пры амаль поўнай адсутнасці іншых формаў культурнага жыцця літаратура набывала універсальны характар, выяўляла і сканцэнтроўвала ўсе шматстайныя праявы нацыянальнай духоўнасці»[1].

Крайне важна было мастацкім словам узварухнуць, абудзіць гістарычна прыспаную свядомасць народа з тым, каб наладзіць з ім духоўны дыялагічны кантакт, заклікаць да суразмоўя, да супольнага супрацьстаяння жыццёвым злыбедам, да пошу-

каў святланосных шляхоў у будучыню. Выпрацоўка стрыжнявога нацыянальнага ідэалу была злабадзённым патрабаваннем часу і аб'ектыўнай гістарычнай заканамернасцю. Толькі супольнымі намаганнямі, пры ўмове кансалідацыі ўсяго грамадства, можна было дасягнуць мэты. Тады, на самым прадвесні нацыянальнага адраджэння, патрэбна было дарэшты развянчаць разбуральны міф пра спаконвечную абяздоленасць, забітасць і непаўнавартаснасць беларусаў, пераадолець стэрэатыпную слязлівасць, якая набывала якасць і гучанне пэўнага канона на старонках адраджэнскіх выданняў. Гісторыя заклікала на авансцэну беларускі месіянізм, наўпрост звязаны з ідэяй абуджэння пачуцця нацыянальнай годнасці і нацыянальнай свядомасці, але "без найменшых знакаў нацыянальнага шавінізму і нянавісці да чужых нацый"[2]. Менавіта ў гэты час у літаратурна-крытычных артыкулах, якія друкаваліся перадусім на старонках "Нашай Нівы", была насамрэч сфармулявана канцэпцыя "літаратурнага нацыяналізму" – сінтэтычнага развіцця і самасцвярджэння беларускай літаратуры і культуры.

Красамоўнай праявай "стратэгіі абуджэння", удасканалення сродкаў эстэтычнага і псіхалагічнага ўздзеяння на рэцыпіента выступае прыём быццам празмернага тыражавання – на першы погляд аднастайных – тэм, вобразаў, матываў, настойліва-паўтаральны зварот да ўсяго комплексу грамадзянскіх пачуццяў, маральных і этычных каштоўнасцяў. Гэта выяўлялася ў шырокай і багатай вобразнай палітры твораў. Здавалася б, на самым прадвесні XX ст., калі Беларусь спакваля пачала заяўляць пра сябе словамі яе песняроў, Янка Купала ў вершы "Маладая Беларусь" (*"Гэй ты, гэй, Беларусь, маладая старонка..."*; 1909) прароча апавяшчаў пра спраўджаную волю і славу Беларусі, якая паўстала *"не з вясёласці яснай, не з ясных палацаў, / А з канаючай крыўды ў пахіленай хатцы, / Вызываная праўдай, таптанай, жывой..."*[3]. Нястрымнае і непераможнае жаданне ашчаслівіць людзей, напоўніць іх сэрцы *"гартам, надзеяй"*, паказаць *"ім жыцця іх праўдзіву зару"*, дапамагчы ім выйсці з хітрасплеценага лабірынта беспрасвецця, векавечнага заняпаду, занядбання сваіх правоў і свабод, збудзіцца ад летаргічнага сну, бяспамяцтва і безнадзейнасці было галоўным унутраным стымулюючым фактарам жыццятворчасці паэта. Апантанасць ідэяй беларускага нацыянальнага адраджэння станавілася ўсёабдымнай і ўсёахопнай. Янка Купала з самага пачатку працы на ніве беларушчыны добра ўсведамляў, што толькі высока прачулае, шчырае, сумленнае, жывое слова здолее абудзіць у народзе *"спячы дух"*, зрабіць спробу – хай пакуль і не такую смелую і рашучую – штосьці змяніць-перайначыць у сваім лёсе, у самім спосабе-алгарытме думання, самарэфлексіі, самавыяўлення, нарэшце, у самім ладзе жыцця. Кожны з літаратараў, як можна меркаваць па тэматычнай і зместавай канве твораў, усведамляў неабходнасць фармаваць рэпрэзентатыўна-кананічны ідэал нацыі, спалучаны з вераю ў праўду, у заўтрашні дзень, у высокія ідэалы жыцця. І гэта было надзвычай злабадзённай задачай часу. У адным з артыкулаў Максім Багдановіч горача даводзіў, што "не жаласць, не грашовая міласць памогуць змучанаму і хвораму сэрцу беларуса: увага, давер, пашана да яго грамадскіх правоў, чалавечнасць – гэта лепшае лякарства ад многіх хвароб. Ведайце толькі: не жаласці, а праўды хоча ад вас наш народ!"[4].

Зразумела, спасцігнуць душу народа можна было толькі скіраваўшы сваю ўвагу на выяўленне і асэнсаванне глыбінных, узаемазвязаных і ўзаемазалежных, падчас даволі няпростых, супярэчлівых грамадскіх працэсаў і аспектаў, міжасобасных стасункаў у тым ліку. Важна было ў сферу мастацкага даследавання прыцягнуць увесь комплекс сацыякультурнай, духоўнай чыннасці ў шматстайных і універсальных яе праявах, беручы пад увагу псіхабіялагічны і генетыка-антрапалагічны фактар. Тагачасныя творы на старонках "Нашай Нівы" і іншых беларускіх выданняў пераканальна сведчылі пра тое, што іх аўтары, паказваючы этапы духоўнага выспявання і духоўнай абуджанасці чалавека, не маглі абысці ўвагай тыя не вельмі прыязныя моманты, якія тычыліся "высвятлення *першаасноў духоўнасці* – таго стрыжнявога матыву, што вызначае чалавечае ў чалавеку"[5]. І гэта ніяк нельга расцэньваць як парушэнне праўды жыцця і мастацкай праўды. Наадварот, у спробе дакапацца да першапрычын *"крыўд і бед"* бачыцца імкненне бескампраміснае, але пры гэтым чуйна і сумленна падысці да асвятлення тых негатыўных праяў, якія выступаюць перашкодай на шляху да духоўнага абнаўлення. У любым выпадку, падчас жорсткія словы-звароты як крайні аргумент ідэалагічнага пераканання не мелі нічога агульнага з пагардлівым і абыякавым позіркам звысоку і былі пазбаўлены адцення якога-

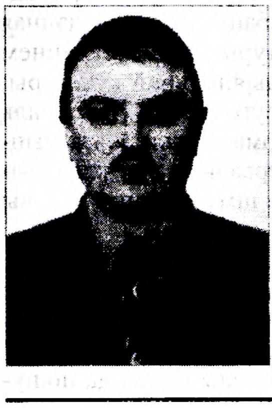

Валеры Аляксандравіч Максімовіч — літаратуразнаўца. Доктар філалагічных навук. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1989) і аспірантуру пры ім (1992). З 1992 г. працаваў у БДУ дацэнтам кафедры беларускай літаратуры XX ст. У 2003 — 2006 гг. — першы прарэктар Беларускай дзяржаўнай Акадэміі мастацтваў. З 2006 г. выконвае абавязкі дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай Акадэміі навук.

Даследуе беларускую літаратуру пачатку XX ст. Аўтар манаграфій "Ідэйна-эстэтычныя асновы беларускага мадэрнізму" (1998), "Эстэтычныя пошукі ў беларускай літаратуры пачатку XX ст." (2000), "Беларускі мадэрнізм: эстэтычная самаідэнтыфікацыя літаратуры пачатку XX ст." (2001), дапаможнікаў "Шыпшынавы край" (2002) і "Беларуская літаратура першай трэці XX ст." (2006).

небудзь снабізму, фанабэрыі. За імі – суровая праўда жыцця як яна ёсць і, разам з тым, неадступная вера ў жыватворныя крыніцы народнага духу, у мудрасць народа, у правільнасць яго адвечнага пакутлівага пошуку ісціны, дабра, справядлівасці. *"У народ і край свой толькі веру / І веру ў самога сябе"* (3, 311) – гэтыя купалаўскія словы як найлепш высвечваюць яго паэтычнае і грамадзянскае крэда, унутрана-стрыжнявую ўпэўненасць у неўміручасці і невынішчальнасці яго, народа, духу.

Янка Купала як прарок нацыі добра ўсведамляў, што літаратура павінна служыць духоўнаму абуджэнню і нацыянальнай кансалідацыі, і таму ўсе свае намаганні прыкладаў для канцэптуальнага асэнсавання нацыянальна-адраджэнскай ідэі.

Найбольшы клопат паэта-месіі палягаў у тым, каб стварыць надзейны грунт, падмурак, тую духоўную аснову, на якой была б зведзена ў адно і надзейна трымалася свядомая беларускасць у адзіным мірным і суладным рытмабіцці сэрцаў. Вось чаму такімі ідэязначнымі, канцэптазначнымі ў моўнай палітры Я. Купалы нашаніўскай пары паўстаюць словы і выразы *грамадзянская згода*, *супольнасць*, *згода*, *брацтва*, паэтычныя імператывы (*любімось, мае суседзі*; *кіньма, сваркі, звадкі*; "Любімось, мае суседзі!"). У вершы "Навагоднія жаданні" (1908) паэт прама ўказвае на тыя канкрэтныя прычыны-перашкоды, якія цягам стагоддзяў не давалі спраўдзіцца адвечнай запаветнай мары людзей:

Сваркі, звадкі не раз былі згубай для нас,
Разлучалі са шчасцем, з свабодай...
Хай жа з Новым Гадком новы бліжыцца час,
Брацтва, роўнасць, супольнасць і згода! (2, 46).

У вершы "Маладая Беларусь" (*"Гэй ты, гэй, Беларусь, маладая старонка..."*) Я. Купала таксама дае аптымістычную карціну будучага нацыянальнага ўладкавання, сцвярджаючы яго асновасутнасныя складнікі і перадумовы:

Грамадзянская згода, супольнасць загосце,
Аж усцешацца прадзедаў цені і косці,
Слоў унука не зглушыць ніякі прымус,
Што ён роднай зямлі верны сын, беларус (2, 48).

Літаратура і мастацтва на працягу доўгіх вякоў імкнуліся знайсці тую дзейсную інтэлектуальную і духоўную сілу, якая ўказала б шлях да ўнутранага прасвятлення, прывяла да паслаблення канфліктнасці і канфрантацыі ў любых іх праявах і дазволіла прыйсці да згоды і ўзаемаразумення паміж людзьмі. Пры выбары шляхоў вырашэння складаных жыццёвых задач мастацкае слова заклікана дапамагчы захаваць стрыжнявую ўнутраную канстантнасць, устойлівасць і ўпэўненасць у паспяховым пераадоленні магчымых цяжкасцяў і перашкод. У дадзеным выпадку менавіта крытычны падыход, "крытычны розум", па словах В. Жураўлёва, «могуць быць для чалавека вельмі дзейсным і сур'ёзным сродкам і гарантам самаабароны ад розных выпадковасцей і найперш – ад моцнага, негатыўнага ўплыву на яго замаскіраванай, закамуфліраванай і загрыміраванай у формы дабрыні і праўды падманлівай ілюзорнай ідэі, што тоіць у сабе для слаба падрыхтаванай свядомасці і залішне даверлівай, наіўнай душы вялікую небяспеку лёгка прымаць "на веру... шаблон пустых слоў, пустыя выразы, чужыя формы думак і чужы змест іх"»[6].

Паводле В. Жураўлёва, курс на абнаўленне і абуджэнне духоўных і творчых сіл чалавека і нацыі быў унутранай неабходнасцю і адной з рэальных перадумоў паспяховага і паўнацэннага выканання літаратурай сваёй грамадскай функцыі яшчэ на пачатку ХХ ст. Гэтая лінія паслядоўна праводзілася "Нашай Нівай". «Зыходзячы з ідэі фармавання грамадскай супольнасці, – адзначае М. Рагойша, – "Наша Ніва" заклікала чытачоў змагацца з пасіўнасцю і інертнасцю, безыніцыятыўнасцю, выступала супраць сацыяльнай раз'яднанасці нацыі, індывідуалістычнай асабістай замкнёнасці, заклікала да салідарнасці, узаемнай падтрымкі беларусаў адзін аднаго»[7].

Эпоха нацыянальнага адраджэння аб'ектыўна ўспрымалася і трактавалася ў шырокім агульнакультурным кантэксце, і перад літаратурай стаяла задача выбудаваць прывабную мадэль новай, адметнай культурна-духоўнай традыцыі, нацыянальнай самасці, што мела б бясспрэчнае права на жыццё. Важна было "мадэрнізаваць", актуалізаваць ідэалагічныя, філасофскія, гістарычна-культурныя і эстэтычныя комплексы, надаць ім пазітыўнае гучанне з тым, каб яны набылі статус своеасаблівай нацыянальнай дактрыны, пэўнага грамадскага кодэкса, які стымуляваў бы і падтрымліваў бы жыццёвы і гістарычны аптымізм народа. У гэтым кантэксце выразы *новыя думы*, *новыя словы*, *новая праўда* набывалі адценне правідэнцыялізму і месіянства. Літаратурнай творчасці адводзіўся асаблівы – прарочы – статус і значэнне, а мастаку, адпаведна, роля і амплуа мудрага ўладара народных дум, прарока, песняра-правідцы, які бярэ на сябе адказнасць за лёс народа. Гаворка, па сутнасці, ішла пра новы тып пісьменніка, які можа ўказаць шлях да "новага жыцця", "новага слова", што ў кантэксце адраджэнскай ідэалагемы мела аграмадны жыццебудаўнічы, ідэалагічны сэнс.

Агульнай платформай, на якой адбываўся філасофска-светапоглядны пошук нацыянальнай ідэнтычнасці, станавіўся ўвесь духоўны комплекс чалавека, яго быццёвы статус, ментальныя асновы, прынцыпы светаўспрымання і г. д. У любым выпадку, шлях да агульналюдской культуры ляжаў перадусім праз спасціжэнне адмыслова *нацыянальнай індывідуальнасці*, выяўленай у мастацтве і праз культурнае будаўніцтва. Іншымі словамі, прыярытэт нацыянальнага, інтэнсіўны пошук уласнай сутнасці станавіўся зарукай уваходжання ў сусветную супольнасць. Патрэба знаходжання маркёраў "нацыянальнай асобнасці", раскрыццё характару, псіхалогіі асобы былі абумоўлены ў вялікай ступені і тым, што, па перакананні аднаго з дзеячаў беларускага адраджэння Ю. Верашчакі (В. Ластоўскага), "гэты асобны характар і псіхалогія вытвараюць нацыянальную ідэалогію. Ідэалогія бывае заўсёды нацыянальная, бо яна, як смак у ягадах вінаграду, творыцца з варункаў клімату і псіхалогіі людзей. Ідэалогія... гэта сума ідэалаў, якія нацыя ці асобны чалавек мае ў сваёй галаве, носіць у сваім сэрцы"[8].

Менавіта ўжо на пачатку творчага шляху Я. Купала, узяўшы курс на культурна-духоўную кансалідацыю

нацыі, на ўмацаванне ідэі самастойнага гістарычнага шляху, на адраджэнне рамантычнага пафасу пошукаў нацыянальных каранёў, мастацка-прапагандысцкімі сродкамі імкнуўся прывіць пачуццё асобаснага і нацыянальнага самаўсведамлення і самасцвярджэння.

У многіх вершах паэта, у тым ліку і ранняга перыяду творчасці, гучыць пратэст супраць жыццёвай руціны, бязмэтавага празябання, інерцыі, бяздзейнасці, сцвярджаецца неабходнасць абрання больш актыўнай пазіцыі, гатоўнасць адстойваць свае чалавечыя правы. Вось чаму форма непасрэднага публіцыстычнага звароту, закліку станавілася найбольш аптымальным шляхам грунтоўнага дыялогу з народам:

Пакіньма напуста на лёс свой наракаць,
Скрозь слёзы скаргі сеяць па зямлі, –
Нам трэба жыць і долю папраўляць,
Каб нас патомкі з часам не клялі.

Блудныя сцежкі цёмнага жыцця
Навукі сонцам мусім рассвятліць,
Каб мы і наша ў прышласці дзіця,
Не блудзячы, маглі свой век дажыць.

Штандар свабоды хай вядзе усіх
У свет на бітву з цемрай і са злом,
А гікі грозьб мучыцеляў глухіх
Глушыма вольнай песні перуном.

Навукай, воляй зможам стогн бяды,
Засеем долю на роднай зямлі,
І зажывём шчасліва мы тады,
Як прадзеды век нашы не жылі (1, 94).

Як бачым, у прыведзеным купалаўскім вершы, напісаным у рэчышчы агульнай тэндэнцыі да абнаўлення грамадства, відавочна заўважаецца апалогія навукі, асветы як дзейснага сродку барацьбы *"з цемрай і са злом"*, што натуральна стасоўвалася з ідэалагемай нацыянальнага адраджэння. У Я. Купалы моцным было жаданне аб'яднаць людзей, абудзіць у іх непераадольную прагу дзеяння-спамыслення, акрыліць надзеяй і верай у лепшую долю:

Пойдзем, ўзяўшы за сцяг свой і роўнасць, і згоду,
Жыцця лепшага покуль не знойдзем,
Пойдзем, пойдзем сабе здабываці свабоду,
Як адзін, як адзін дружна пойдзем! (1, 96).

У рэчышчы адраджэнскай тэматыкі, у якой яскрава выяўлена аптымістычная мадэль быцця, ідэя пераўтварэння рэчаіснасці, напісаны і верш "Сваякам па гутарцы". Паэт прыбегнуў у ім – у межах рамантычнай парадыгмы нацыянальнага міфа – да сродкаў відавочна дэкларацыйна-публіцыстычных, рытарычных з мэтай узмацніць патрыятычную дамінанту, пафас веры ў жыццесцвярджальныя пачаткі жыцця:

Шлю вам песняй, братнім словам
Здароўканне, людзі:
Не гасіце веры, што вам
Жыцца лепей будзе.

Вы не зломкі, вы не зноскі,
Вы народ магучы:
Ваша панства – вашы вёскі,
Пан ваш – труд жывучы.

....

Дык хай жа вас не асіле
Зверства непагоды,
Распусціце сваё крылле,
Як і ўсе народы.

Рухне крыўда, праўда ўстане,
Ворагаў адстраша,
Будзе долі панаванне
На зямлі на нашай (3, 93 – 94).

Прыхільнік і прадаўжальнік міцкевічаўскага рамантычнага ідэалу свабоды, рамантычнага пафасу ўвогуле, Я. Купала не паказваў свайго героя выключна як істоту сацыяльна і грамадска ангажаваную, а імкнуўся раскрыць багаты ўнутраны свет сучасніка ў яго бясконцай складанасці. Мужык як прадстаўнік народа выступае ў яго носьбітам, з аднаго боку, інертнасці, непераборлівасці, пакорлівасці лёсу, а з другога – духоўнасці, прыгажосці, свабоды, абуджэння духу ўвогуле. Янка Купала існа адчуваў сябе «пакліканым на новае фармуляванне нацыянальнай ідэі... рашуча адмятаў вобраз бяздольніка-недарэкі і замацоўваў у свядомасці з'яўленне новага годнага, "думнага" сына вялікай краіны. Адпаведна канцэпцыя гістарычнага ўпадку замянялася канцэпцыяй новай, маладой Беларусі, якая творыць сваю адроджаную ўсябытнасць»[9]. Гэта азначала, што паэт тым самым публічна абвяшчаў духоўную суверэннасць мужыка як нацыянальнага тыпу, далучаў звычайнага прадстаўніка народа да сучаснай яму цывілізацыі, да культуры, да найвышэйшых ідэальных, гуманістычных каштоўнасцяў. Менавіта гэты вобраз быццам імпліцытна ўказваў на складанае перапляценне ў ім усеагульнага, нацыянальна-гістарычнага і індывідуальнага пачаткаў, на яго гістарычную запатрабаванасць падчас лёсавызначальных грамадскіх падзей.

---

[1] **Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей:** У 4 кн. Кн. 2: Пачатак ХХ ст. 1900 – 1917. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. С. 6.

[2] **Маладая Беларусь.** Сш. 1, сер. 1. – Петраград, 1912. С. 78.

[3] **Купала Я.** Поўны збор твораў: У 9 т., 10 кн. Т. 2. – Мінск: Маст. літ., 1996. С. 47. Далей спасылкі падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.

[4] **Багдановіч М.** Поўны збор твораў: У 3 т. Т. 3. 2 выд. – Мінск: Бел. навука, 2001. С. 237.

[5] **Жураўлёў В.** Актуальнасць традыцый: Якуб Колас у пісьменніцкім асяродку. – Мінск: Бел. навука, 2002. С. 77.

[6] **Тамсама.** С. 18 – 19.

[7] **Рагойша М.** Да пытання пра гуманістычны пафас, структуру і жанравы дыяпазон "Нашай Нівы" // Нараджэнне класіка: IV Міжнарод. Купалаўскія чытанні – навук. канф. (Мінск, 17 – 18 чэрв. 2004). – Мінск, 2005. С. 81.

[8] **Наша Ніва.** 1913. № 34. 5 вер.

[9] **Багдановіч І.** Метафара маладосці як ідэйна-эстэтычны прынцып мадэрнізму і яго актуалізацыя ў творчасці Янкі Купалы 1910-х гадоў // Нараджэнне класіка: VII Міжнарод. Купалаўскія чытанні – навук. канф. (Мінск, 17 – 18 чэрв. 2004 г.) – Мінск, 2005. С. 32.

Заканчэнне будзе.

Валеры МАКСІМОВІЧ

ПРАБЛЕМА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ ПАЧАТКУ XX ст.

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

Грандыёзная задача, якая стаяла перад Янкам Купалам, няўхільна скіроўвала яго на стварэнне канцэпцыі новага чалавека ў сувязі з праблемай нацыянальнага адраджэння. Галоўны клопат генія быў накіраваны на тое, каб раскрыць сілу, арыгінальнасць і непаўторнасць існа нацыянальнага духу, давесці тое, што чалавек каштоўны не сваёй бязлікай касмапалітычнасцю, а перш за ўсё як прадстаўнік свайго нацыянальнага этнаполіса. Таму "стварэнне" новага чалавека, па глыбокім перакананні Я. Купалы, немажліва без усведамлення сваёй ідэнтычнасці, самабытнасці і самакаштоўнасці. Перадумовай вырашэння гэтай задачы, якая ніяк не магла быць вырашана ў маналітнай (монавалентнай) форме, у аднапланавай сістэме мастацкіх вобразаў і карцін, станавілася задзейнічанне ўсяго спектра нацыянальнага жыцця, складанага і неадназначнага.

Канцэпцыя асобы ў Я. Купалы спазнала пэўную эвалюцыю. Гаворым "пэўную", бо на гэта ёсць свае прычыны. Заўважана, што купалаўская творчая манера заявіла пра сябе адразу ж, з першых крокаў паэта ў літаратуры. "У ранніх вершах Я. Купалы, – сцвярджае Алег Лойка, – выяўляліся ўжо амаль усе асаблівасці Купалылірыка"[1]. Істотнай уяўляецца заўвага вучонага наконт ідэйна-кампазіцыйнай пабудовы першага паэтавага зборніка: «У "Жалейцы" не адзін, а два цэнтральныя вобразы, месца і функцыі іх асобныя. У гэтым менавіта і асаблівасць "Жалейкі", што з адных яе вершаў вынікае вобраз толькі селяніна, з другіх – толькі песняра»[2]. Сапраўды, пры ўсім тым, што адметнай рысай зборніка служыць наяўнасць анафарычнага "я" ("Я не паэта", "Я мужык-беларус", "Я бачыў...", "Я не сокал..."), адбываецца дэперсаналізацыя паэтычнай асобы, якая паступова пазбаўляецца аднаколернасці. Гэты працэс абумоўлены шэрагам прычын. Знешнім фактарам з'яўляецца неабходнасць гаварыць ад імя народа, у адпаведнасці з культурным фонам эпохі. Другі фактар прадвызначаны заканамерным "распадам" рамантычнай свядомасці паэта. Сваёй "Жалейкай" паэт адкрыў, па сутнасці, новы паэтычны лад, якога яшчэ не ведала беларуская літаратура XIX ст. Паэтызацыя матэрыяльнага свету, паэтыка штодзённага, пашырэнне сферы паэтычнага – усё гэта прыкметы мастацтва, народжанага бачаннем мастака эпохі, якую Я. Купала ў многім апярэджваў.

Канцэпцыя асобы ў Я. Купалы набывае цэнтрабежную скіраванасць. Вобраз самога паэта адрозны ад рамантычнага. У рамантызме, як вядома, паэт – па большай меры прадстаўнік нейкага касмапалітычнага соцыуму, ён шукае сабе еднасць з паднебным, ідэальным, адрываючыся ад зямной рэальнасці. У Я. Купалы ж паэт – прадстаўнік менавіта сваёй нацыянальнасці, свайго народа. І Я. Купала ўяўляе сябе не інакш, як паэтам сейбітаў і аратых – людзей, якія здабываюць свой хлеб "з мазаля". Нездарма ў яго паэтычным лексіконе столькі "працаёмкіх" азначэнняў сялянскай працы, паэтычных сведчанняў цеснай далучанасці да зямных клопатаў: *мазалiста жменя, бацькоўскія гоні, загон зямелькі чорнай, поле роднае* і г. д. Зрэшты, ідэйна-мастацкай пазіцыі Я. Купалы заўсёды быў чужы эгацэнтрызм, звернутасць на сябе. Ідэал для паэта спалучаны з народным субстратам. Як і для папярэднікаў (найперш Ф. Багушэвіча), носьбітам і выразнікам новых ідэалаў для Я. Купалы станавіўся чалавек з народа – вядомы прыём, да якога літаратура звяртаецца ў перыяд умацавання нацыянальнага адзінства, – вобраз селяніна, які спалучаў у сабе "ідэалогію" нацыі ў перыяд палітычнага і нацыянальнага гнёту.

Усю ідэйна-вобразную тканіну купалаўскай паэзіі пранізвае адна магістральная ідэя – канцэпцыя самабытнай чалавечай сутнасці беларуса, якая дае яму права на сваё месца ў сусветнай людской супольнасці: *"І беларус можа змясціцца, / Ў сям'і нязлічанай славян"*. Гэтая ідэя заключана ў шмат якіх вершах песняра. Так, у вершы «Аўтарцы "Скрыпкі беларускай"» яна асноўная, у чым пераконвае наступная кульмінацыйная страфа: *"Беларуса й яго жонку / Называеш ты людзьмі, / Беларусь, яго старонку, / Славіш песнямі сваймі"*.

Ідэя адраджэння ў Я. Купалы звязана не з адзінкавымі і выключнымі фактамі, яна далёка не архіперсаналізаваная, а выключна калектыўна адрасная. *"Нас восем мільёнаў!"* – з гонарам заяўляе паэт у вершы «Беларускай выдавецкай суполцы "Загляне сонца і ў наша аконца"», усведамляючы і сябе часцінкай гэтай вялікай людской супольнасці. Гэта – важны складнік ідэйна-мастацкай сістэмы Я. Купалы, што сведчыць у сваю чаргу і пра адыход паэта ад класічных канонаў рамантызму.

Янка Купала, застаючыся рамантыкам па духу, наследуе яго асноватворныя прынцыпы, але ідзе далей у спасціжэнні нацыянальнага субстрату. Пачуццё нацыянальнага не толькі становіцца стрыжнем усёй яго творчасці, але да таго ж і развіваецца ў новую канцэпцыю. Рамантычнае разуменне нацыянальнага паэт трансфармуе ў паняцце народнага і робіць выразнікам гэтага паняцця ў сваёй творчасці не рамантычна індывідуалізаваную асобу, а менавіта постаць селяніна, мужыка – асобу не універсалісцкі абагульненую, а сацыяльна канкрэтызаваную.

Архіважнасць і маштабнасць задачы нацыянальнага адраджэння акурат уплывала на выбар формаў, метадаў і прыёмаў яе ажыццяўлення праз мастацкае слова. У многім менавіта гэты фактар абумоўліваў і творчую манеру мастака, арсенал выяўленчых сродкаў. І з той самай прычыны творы Я. Купалы маюць моцны суб'ектыўны пачатак, вызначаюцца спавядальнай шчырасцю выказвання запаветных думак, выпакутавана-ўзвышаным поглядам на жыццё. «Лірызацыя беларускай паэзіі, пераход ад "жалейкавай усеагульнасці" да "лірыкі персанальна-псіхічнага" (Р. Бярозкін) акрамя чыста літаратурных, эстэтычных

задач неслі ў сабе і мэту сацыяльную, гуманістычную: "Я – мужык", "Я – чалавек", "Я – асоба" – гэты тэзіс не толькі сцвярджаўся ў паэтычных лозунгах і дэкларацыях, але і канкрэтна ўвасабляўся ў раскрыцці багатага, шматграннага, духоўнага ўнутранага свету селяніна»[3]. Доказам таму можа служыць і добра вядомы, пазначаны сцвярджальным пафасам ранні верш "Мужык", герой якога пры незайздросным сацыяльным статусе не траціць пачуцця самапавагі, чалавечай годнасці і поўны рашучасці здабыць права быць паўнапраўным суб'ектам чалавечай супольнасці: *"Ніколі, браткі, не забуду, / Што чалавек я, хоць мужык"*[4].

Літаратура брала на сябе задачу мастацкага ўвасаблення паўнавартаснага, сапраўднага героя як існага прадстаўніка нацыі, больш за тое, прадстаўніка ўсяго чалавецтва. Красамоўным сведчаннем таму могуць служыць і згаданыя вышэй, і шмат якія іншыя творы паэта. Так, у вершы "Песня і сіла" Я. Купала нібыта выявіў свой ідэал гармоніі, які магчымы праз пераадоленне тых перашкод, якія не даюць разгарнуцца ва ўсю моц унутраным сілам чалавека:

Продка адвечную думу
Праўнук санлівы пачуе;
Што ўзяць курган нам маніўся,
На кургане адбудуем.

Шлях залаты працярэбім,
Зорна ўзнясёмся ў высоты
Вышай няпраўды, няславы,
Вышай пакутных балотаў. (2, 153 – 154).

Увогуле ж, купалаўскія *"песня і сіла"* вельмі ўжо нагадваюць багдановічаўскія "красу і сілу". Гэтыя словы не проста ўспрымаюцца як паэтычная формула, знак найвышэйшай дасканаласці, гармоніі, але, што не менш важна, як бы міжволі высвечваюць момант узвышэння чалавечага духу, калі чалавек можа паўстаць ва ўсёй сваёй духоўнай велічы. Самі назвы можна кваліфікаваць як аснову і шлях духоўнага і фізічнага разняволення і ўзвышэння чалавека прыгожага, высакароднага, натуральнага.

Галоўную задачу паэта Я. Купала бачыць у тым, каб быць выразнікам духоўных пошукаў нацыі, абуджаць свядомасць людзей, скіроўваць іх на шлях згоды, гармоніі, праўды. Пясняр усведамляў вялікую сацыяльную функцыю і актыўнае, дзейснае значэнне паэзіі ў жыцці грамадства, асобую ролю мастака, творцы ў сацыякультурным працэсе. Творы сапраўднага паэта – і гэта было ўласным крэда самога Янкі Купалы – павінны быць нечым большым, чым толькі фактам літаратуры. І гэта ён даказваў сваёй творчасцю, сваім жыццём. У адным з праграмных, ідэалагічна заангажаваных Купалавых вершаў "Песняру-беларусу" (1909) акрэсліваецца сапраўды тытанічная задача, якую павінен здзейсніць *"зямлі забытай пясняр"* у імя вышэйшай існасці жыцця:

Шчаслівы ты ці нешчаслівы,
Будзі сыноў сваёй зямлі,
Над беларускай соннай нівай
Нязгаслы светач распалі!

Глядзі – ўскалышыцца, прачнецца
Мільённы прыспаны народ... (2, 65).

Ідэал паэта паўставаў у вобразе духоўнага валадара, цара, творцы-дэміурга (*"Пясняр – слуга слугі ўсякай, / Пясняр і цар усіх цароў"*), які ўзвялічваецца сілай унутранай работы, шляхам самаспапялення, глыбіннага адчування сэнсазначнасці свайго лёсу, учынку, дзеяння. Вобраз паэта ў Я. Купалы заўсёды спалучаны з ідэяй ахвярадайнасці, высокага служэння роднай зямлі, свайму народу, Бацькаўшчыне.

У вырашэнні задач адбудовы нацыянальнага жыцця вялікая роля адводзілася Я. Купалам вобразу-ідэалагеме "прарока", "песняра", "Уладара". У вершы "Паўстань..." (1919), паводле Ірыны Багдановіч, «вобраз новага мудрага ўладара... выпісаны Купалам эмацыянальна і "геральдычна", што нагадвае стыль манументальнага гістарызму. Постаць уладара ўмяшчала ў сабе амплуа "прарока", "песняра" і "ваякі", які паўстане кроў з крыві, косць з косці гэтага народа і выведзе яго "адбудаваць свой збураны пасад"»[5].

Паўстань з народу нашага, прарок,
Праяваў бураломных варажбіт,
І мудрым словам скінь з народу ўрок,
Якім быў век праз ворагаў спавіт!

....

Паўстань з народу нашага, Ўладар,
Адбудаваць свой збураны пасад,
Бо твой народ забыў, хто гаспадар
І хто яго абдзёр з каронных шат.

На Ўладара жджэ Беларусь даўно,
І жджэ цябе ўладарства Божы дар,
Вялікае, магутнае яно...
Пад беларускі сцяг прыйдзі, Ўладар! (4, 65 – 66).

Янка Купала цесна спрычыніўся да праблем нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, да пошукаў тых індэтэрмінантаў, якія абумоўлівалі ступень і характар праяўлення нацыянальнага фактару, уплывалі на працэс эстэтычнага самаўсведамлення і самасцвярджэння маладой беларускай літаратуры, на дасягненне ёю ўласнай самадастатковасці, самавартаснасці. Лёсавызначальныя праблемы і задачы, наўпрост звязаныя з самаідэнтыфікацыяй і самавызначэннем нацыі, нязменна і пастаянна знаходзіліся ў эпіцэнтры мастакоўскага і чыста чалавечага клопату паэта, вярэдзілі неспакойнае і неспатольнае яго сэрца, набывалі небывалую грамадска-палітычную важкасць і вастрыню, мелі папраўдзе ўсюдыісны, трансцэндэнтны характар. Нацыязначнае ў творчасці Я. Купалы натуральна і заканамерна перагуквалася з агульначалавечым, усялюдскім – адстойваннем права на вартае чалавека жыццё, права карыстацца ўсімі заваёвамі цывілізацыі.

---

[1] **Лойка А.** Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: У 2 ч. Ч. 2. – Мінск, 1989. С. 105.

[2] **Тамсама.**

[3] **Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей:** У 4 кн. Кн. 2: Пачатак XX ст. 1900 – 1917. С. 35.

[4] **Купала Я.** Поўны збор твораў: У 9 т., 10 кн. Т. 1. – Мінск: Маст. літ., 1995. С. 52. Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.

[5] **Багдановіч І.** Патрыятычны "неарамантызм" Янкі Купалы ў святле міцкевічаўскай традыцыі і еўрапейскага мадэрнізму // Янка Купала і Адам Міцкевіч: IV Міжнародныя Купалаўскія чытанні (9 вер. 1998). С. 15.